

KAZIMIERAS GARŠVA, JAKOVAS TRIFONOVAS

LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBŲ FUNKCIONAVIMAS LIETUVOS TSR ŠVIETIMO SFEROJE

I. Įvadas

1. *Lenininė kalbų politika.* Tautos gyvenime labai didelę reikšmę turi gimtoji kalba, kuri yra nacijos, tautinės kultūros egzistavimo pagrindas, svarbiausia priemonė šviesti žmones ir ugdyti jų mąstymą. Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Konstitucija (1977, 34, 36, 45, 116, 159 straipsniai, p. 17, 18, 21 ir t. t.) garantuoja lygias teises „vartoti gimtąją kalbą ir kitų TSRS tautų kalbas“, „mokyti mokykloje gimtąją kalbą“. TSKP XXVII suvažiavimo priimtoje „Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programos“ naujoje redakcijoje (1986, p. 38–39) apie tolesnį socialistinių nacijų ir tautybių suklestėjimą ir suartėjimą pasakyta: „Čia neleistas joks dirbtinis skatinimas, taip pat ir pribrendusių objektyvių raidos tendencijų stabdymas [...]. Ir toliau bus užtikrinta laisva gimtųjų kalbų raida ir lygios teisės jomis naudotis visiems TSRS piliečiams. Kartu rusų kalbos, kurią tarybiniai žmonės savanoriškai priėmė kaip nacijų bendravimo priemonę, mokėjimas greta savo tautybės kalbos duoda galimybę plačiau naudotis mokslo, technikos, mūsų šalies ir pasaulio kultūros laimėjimais“.

Informacija gimtąja kalba lengviau, greičiau perimama ir ilgiausiai išlaikoma. Kalba kaip svarbiausia žmonių bendravimo priemonė gali būti pakankamai efektyvi tik tada, kai ji artima ir iki galo suprantama daugumai gyventojų. Dėl to mokymui gimtąja kalba V. Leninas ir kiti Tarybų valstybės veikėjai teikė pirmąją reikšmę, ryžtingai pasisakė prieš privilegijuotą „valstybinę“ kalbą ir nacionalinių mažumų teisių pažeidimus, reikalavo ugdyti jų kalbą ir literatūrą (plg. Исаев, 1986, c. 124–128).

Galimybė mokytis gimtąja kalba ir savanoriškai studijuoti antrąją TSRS tautų kalbą visą laiką buvo įteisinta ir atitinkamais TSRS švietimo įstatymais. Remiantis TSRS ir sąjunginių respublikų liaudies švietimo įstatymų pagrindų dėl švietimo reformos nauja redakcija, 1986 m. buvo kiek pakeistas bei papildytas ir 1975 m. liepos 18 d. LTSR liaudies švietimo įstatymas. Naujoje jo redakcijoje dėstomajai kalbai skirtas III skyriaus 26 straipsnis: „...bendrojo lavinimo mokyklos moksleiviams suteikiama galimybė mokytis gimtąja kalba arba kitos TSRS tautos kalba. Tėvai arba juos atstojantys asmenys turi teisę savu noru pasirinkti vaikams mokyklą su atitinkama dėstomąja kalba. Greta dėstomosios kalbos moksleiviai pagal norą gali mokytis kitos TSRS tautos kalbos.“

Mokyklose, kur dėstomoji kalba yra nerusų, sudaromos reikiamos sąlygos greta gimtosios kalbos mokytis taip pat ir rusų kalbos, kurią tarybiniai žmonės yra

savanoriškai priėmę kaip tarpnacionalinio bendravimo priemonę¹. Tai užtikrina laisvą tų kalbų mokėjimą, vienodą bendrojo išsilavinimo lygį, atsižvelgiant į Lietuvos TSR gyventojų ypatumus.

Kad būtų galima plačiau susipažinti su pasaulio tautų kultūra ir kad platesnės būtų galimybės gilinti profesines žinias, mokyklose taip pat dėstomos užsienio kalbos“ (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos liaudies švietimo įstatymas, 1986, p. 2).

TSKP CK politiniame pranešime TSKP XXVII suvažiavimui nurodyta: „... mūsų laimėjimai neturi sudaryti įspūdžio, kad nacionaliniai procesai nekelia problemų. Prieštaravimai būdingi visokiam vystymuisi, jie neišvengiami ir šioje sferoje. Svarbiausia – matyti nuolat atsirandančius jų aspektus ir ribas, ieškoti ir laiku pateikti teisingus atsakymus į gyvenimo keliamus klausimus“ (1986, p. 5). K. Chanazarovas ir kt. 1963, 1977, 1982 m. yra propagavę mokymąsi negimtąja kalba, nors tada antroji kalba dažnai tampa „pirmąja“ (plg. Ханазаров, 1977, c. 137–143, 150 ir t. t.). Tokias tendencijas kritikavo kalbininkai (plg. Пялль, 1968, c. 390–401; 1985, c. 10–11; Гаршва, 1982, c. 120 ir t. t.), rašytojai (Č. Aitmatovas, R. Gamzatovas, B. Oleinikas, V. Belovas). „Politiškai ir dvasiškai nepriimtinos kai kurių nacionalinių kalbų stūmimo iš viešojo gyvenimo – mokyklos, teatro – tendencijos“ buvo pasmerktos ir TSRS VIII rašytojų suvažiavime (Bražėnas, 1986, p. 7; Выступления участников съезда, 1986, c. 3, 10).

2. *Kalbų sociologinių tyrimų apžvalga.* Mūsų visuomenėje ieškoma efektyvių metodų suintensyvinti kalbų mokymą. Dėl to reikia žinoti, kaip iš tikro jaunoji karta moka kalbas, ko jai labiausiai trūksta (taisyklingos kalbos, skaitymo ir rašymo įgūdžių), koks jos požiūris į mokymo proceso tobulinimą. Labai daug lemia mokinių suinteresuotumas, noras mokytis, teigiamas požiūris. Ne veltui V. Leninas (Raštai, 20, p. 55) sakė: „...tie, kuriems dėl jų gyvenimo ir darbo sąlygų reikia mokėti rusų kalbą, išmoks jos ir be lazdos“.

Sąjunginiai TSRS gyventojų surašymai apie kalbų mokėjimą pateikia tik pačius bendriausius ir subjektyvius (pačių gyventojų nustatytus) duomenis. Klausimai apie antrąją TSRS tautų kalbą nedetalizuojami (pavyzdžiui, „galiu laisvai kalbėti, skaityti ir rašyti“, „moku vidutiniškai“, „silpnai“ ir t. t.), ir apklausiamajam tenka rinktis tik du atsakymus – „moku laisvai“ arba „nemoku“. Sąvoka „moku laisvai“ priklauso nuo individo poreikio bendrauti; aktyvios ir pasyvios dvikalbystės zonose ji gana skiriasi (dar plg. Михальченко, 1984, c. 24). Į ją nebūtinai turi įeiti kalbos kultūra.

Dėl nevienodų kalbos mokėjimo kriterijų 1979 m. laisvai mokančių rusų kalbą lietuvių TSRS užsirašė 2,3 % daugiau (52,1 %) negu ukrainiečių (49,8 %), kurių gimtoji kalba nuo rusų kalbos skiriasi nedaug, kai ką galima suprasti ir be pasirengimo. Surašymo duomenys neatspindi ir daugiakalbių žmonių skaičiaus: užrašoma tik viena, be gimtosios kalbos mokama kalba. Todėl, pavyzdžiui, iš 18 313 ir 28 993 LTSR „lenkų“, gimtąja kalba laikusių kitos tautybės kalbą, 1970 ir 1979 m. neužrašyta nė vieno, mokančio lenkiškai.

¹ Geriau šį terminą versti *TSRS tautų bendravimo priemonė*, žr. Kalbos kultūra. 1979. Nr. 37. P. 46.

Naujus reikalingus duomenis pateikia kalbų funkcionavimo sociologiniai tyrimai, kurie buvo atliekami Estijoje (apklausta 1400 taliniečių ir 2300 kitų gyventojų, plg. Пялль, 1968, c. 396–398 ir t. t.), Kazachstane (apklausti 4517 5 sričių gyventojai, 43% miestiečių ir 57% kaimiečių, žr. Копыленко, Саина, 1982, c. 27), Azerbaidžane, Baltarusijoje ir kitur. Šie darbai suaktyvėjo, TSRS MA kalbiniams institutams 1977 m. pradėjus tirti temą „Rusų kalba kaip TSRS tautų bendradarbiavimo priemonė“.

Jau šeši didesni kalbų sociologiniai tyrimai atlikti Tarybų Lietuvoje. 1967 m. apie Alytaus, Kapsuko ir Kėdainių raj. gyventojus statistinius duomenis paskelbė S. Šimkus. 1978 ir 1979 m. V. Šernas pateikė duomenis apie 4000 respublikos IV–XI klasių moksleivių ir 1029 suaugusius. Iš jų 440 buvo kultūros ir liaudies ūkio darbuotojai, 285 demobilizuotieji, taip pat 304 II–IV kurso įvairių specialybių studentai. J. Korsakas (1979) glaustai aprašė maždaug 2000 Kauno A. Sniečkaus politechnikos instituto studentų (apie šiuos statistikos straipsnius žr. Karaliūnas, 1983, p. 16–20).

1976 m. klausimus apie kalbų vartojimą į etnosociologines anketas įtraukė ir LTSR MA Istorijos instituto Etnografijos skyrius. Tiriant šeimos vaidmenį etniniuose procesuose, 1982–1983 m. buvo apklausti 19 respublikos įstaigų (vidurinių mokyklų, bibliotekų ir muziejų) 648 darbuotojai, turintys savo šeimas. Iš jų 336 gyveno Vilniuje ir 312 – Kaune. Daugiausia tos apklausos duomenų skelbiama P. Kalniaus knygelėje „Šiuolaikinė Lietuvos TSR miesto šeima“ (V., 1988). Jų anketoje buvo tokie klausimai: apklausiamojo (-osios) gimtoji kalba, antrosios TSRS tautų kalbos mokėjimo laipsnis, kur jos išmoko; kalbų vartojimas savo ir savo tėvų šeimoje, kalbų pasirinkimas darbe, bendraujant su kaimynais, draugais, viešosiose vietose; masinių informacijos priemonių kalba.

1983 m. į panašius klausimus (apie kalbas jų buvo 19) atsakė 2000 respublikos gyventojų. Apklausos, kurios duomenys išspausdinti 1982 m. Maskvoje („Вопросник литовской этнографической экспедиции“), atsakymus rinko 6 TSRS MA N. Miklucho-Maklajaus etnografijos instituto ir LTSR MA Istorijos instituto moksliniai bendradarbiai (vadovavo M. Ustinova). Tai vienas įdomiausių iki šiol respublikoje atliktų sociologinių tyrinėjimų.

LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto moksliniai bendradarbiai 1987 m. dar yra organizavę respublikos kalbų funkcionavimo sferų sociologinį tyrimą (daugiaiau kaip 2000 atsakymų), kurio duomenis planuojama skelbti „TSRS dvikalbystės ir daugiakalbystės tipologijos“ 4 tome.

Kituose tyrinėjimuose apklaustas mažesnis gyventojų skaičius (plg. Трифоновас, 1978; Грумадене, 1984 ir t. t.).

II. Kalbų sociologinio tyrimo metodika

Mūsų kalbų sociologijos anketa galutinai sudaryta ir apsvastyta 1983 m. Informantams buvo pateikiamos keturios klausimų grupės:

I. Kaip mokate lietuvių, rusų ir kitų TSRS tautų kalbas (gerai, vidutiniškai, silpnai, nemokate);

II. Kaip norėtumėte mokėti antrąją (rusų, lietuvių) kalbą:

1. noriu kalbėti, skaityti ir rašyti,
2. noriu skaityti ir rašyti,
3. pakanka, kad galiu susikalbėti.

III. Ką, jūsų nuomone, reikėtų daryti, norint Lietuvoje geriau išmokyti lietuvių, rusų ir kitų TSRS tautų kalbų:

1. gerinti kalbos pamokų kokybę (keliant mokytojų kvalifikaciją ir t. t.),
2. tobulinti kalbų mokymo priemones (vadovėlius ir t. t.),
3. įvesti daugiau pamokų mokykloje,
4. intensyviau mokyti ikimokyklinėse įstaigose,
5. dėstyti daugiau dalykų ta kalba, kurios norima išmokyti,
6. organizuoti tos kalbos kursus suaugusiems,
7. kitos priemonės (parašykite).

IV. Atsakiusiojo gimimo metai, lytis, tautybė, gimtoji kalba, gimimo vieta, gyvenamoji vieta, išsilavinimas, profesija.

Informantams reikėjo anketoje pažymėti pasirinkto atsakymo eilės numerį arba patiems įrašyti atsakymą.

Pagal atsakiusiųjų skaičių, charakteristikas, atsakymų apdorojimo būdą tyrinėjimas suskilo į tris dalis. Pirmojoje dalyje buvo 1019 informantų, antrojoje – 300, trečiojoje – 56 (1375 informantai atsakė iš viso į 35 klausimus; gauta maždaug 48 000 atsakymų).

Pirmosios dalies atsakymai straipsnyje pateikiami detaliesiai. Pirmojoje, taip pat trečiojoje dalyje buvo šios informantų grupės² (skaičiai žymi grupės numerį ir apklaustųjų skaičių):

1–71 įvairių LTSR rajonų vidurinių mokyklų rusų kalbos ir literatūros mokytojas (kursai Mokytojų tobulinimosi institute): 88,7 % lietuvių, 69 % yra gimę ir 80,3 % gyvena rajonų centruose.

2–54 įvairių specialybių Radviliškio raj. gyventojai, dirbantys Radviliškio mieste (34) ir Aukštelių k. (20): lietuviai, 55,6 % gimusių Radviliškyje, 37 % – kaimuose ir t.t.; amžius – 20–60 metų.

3–35 Vilniaus universiteto rusų kalbos ir literatūros specialybės II kurso studentai, 20 m. amžiaus.

4–53 Vilniaus pedagoginio instituto vokiečių bei anglų kalbos ir literatūros specialybių II kurso studentai: lietuviai, 64,2 % gimusių rajonų centruose, 18,9 % – didesniuose miestuose, 11,3 % – kaimuose.

5–77 Vilniaus VLKJS 50–mečio vidurinės mokyklos-internato, veikiančios nuo VIII klasės (dėstomoji kalba – rusų), VIII (63) ir X (14) klasių moksleiviai, 15–18 m. amžiaus.

6–39 įvairių LTSR rajonų vidurinių mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros mokytojai: visi lietuviai, 74,4 % gimusių rajonų centruose, 15,4 % – kaimuose, 7,7 % – už respublikos ribų, 2,6 % – mieste.

² Atsakymus 1985–1986 m. surinko K. Garšva (1–3, 6–8, 26–27 grupė), R. Vensaitė (4 grupė), E. Romančiukas (5 grupė) ir J. Trifonovas (9–25 grupė). Pirmosios informantų dalies anketas LTSR MA skaičiavimo centre apdorojo Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto Jaunimo sociologijos skyriaus bendradarbės E. Krukauskienė ir A. Darėlaitė.

7–33 Vilniaus 49 vid. mokyklos (dėstomoji kalba – rusų) IX–X klasių moksleiviai, 16–17 m. amžiaus.

8–48 Vilniaus 48 vid. mokyklos (dėstomoji kalba – lietuvių) IX klasių moksleiviai, 89,6 % gimusių miestuose (iš jų 12,5 % – rajonų centruose).

9–62 Šiaulių F. Žemaičio vid. mokyklos (nuo IX kl. sustiprintas rusų kalbos ir literatūros mokymas) X (25) ir XI (37) klasių moksleiviai: lietuviai, gimę (išskyrus 1) mieste.

10–46 Šiaulių J. Janonio vid. mokyklos XI klasių moksleiviai. Mokykla yra humanitarinio profilio (sustiprintas lietuvių kalbos dėstymas). Lietuviai, 71,7 % gimę mieste, 17–18 m. amžiaus.

11–40 Šiaulių V vid. mokyklos (sustiprintas anglų kalbos dėstymas) XI klasių moksleivių: lietuviai, 77,5 % gimę mieste.

12–32 Kuršėnų I vid. mokyklos X–XI kl. mokiniai, nuo pradžių mokėsi mieste dėstomąja lietuvių kalba (mokykloje yra klasių ir dėstomąja rusų kalba), 81,3 % yra gimę Kuršėnuose.

13–14 Kuršėnų I vid. mokyklos X–XI kl. mokinių, lietuviai, iki VIII kl. mokėsi kaimo aštuonmetėse mokyklose (todėl toliau priskirti prie kaimo mokyklų moksleivių).

14–34 Šiaulių raj. Meškuičių vid. mokyklos X (16) ir XI (20) kl. mokiniai; 36,1 % yra gimę ir 97,2 % gyvena kaime.

15–50 Šiaulių raj. Padubysio vid. mokyklos IX (16), X (14) ir XI (20) kl. mokinių, lietuviai, 70 % yra gimę ir 92 % gyvena kaime.

16–70 Šiaulių III ir IV bei Kuršėnų I vid. mokyklos X kl. moksleiviai, 90 % nelietuviai, dėstomoji kalba – rusų.

17–48 Šiaulių 43 vid. PTM baigiamųjų klasių moksleiviai, būsimieji buitininkai (35 kirpėjos ir 13 siuvėjų-sukirpėjų), lietuviai, 41,7 % yra gimę kaime (27,1 % rajono centre) ir 16,7 % baigę kaimo aštuonmetes mokyklas.

18–57 Šiaulių 13 vid. PTM baigiamųjų klasių radijo aparatūros specialybių moksleiviai lietuviai, 65 % moterų, gimusių ir 42 % gyvenančių kaime; 42,1 % baigusių kaimo aštuonmetes mokyklas.

19–36 Radviliškio raj. lietuviškų mokyklų pradinių klasių mokytojai. Visi lietuviai, 89 % turi aukštąjį išsilavinimą, 44,4 % yra gimę ir gyvena kaime.

20–20 Šiaulių m. ir rajono vid. mokyklų mokytojų rusistų: 55 % lietuvių, 75 % moterų, visi turi aukštąjį išsilavinimą, 60 % yra gimę ir 95 % gyvena mieste. Yra kilusių iš kitų respublikų (30 %).

21–18 ŠPI dėstytojų rusistų, 55,6 % nelietuvių, 38,9 % gimusių mieste, 22,2 % – kaime 33,3 % – už respublikos ribų.

22–10 ŠPI dėstytojų (specialybė – lietuvių ir užsienio kalbos), visi lietuviai, 90 % moterų, 60 % turi iki 50 m. amžiaus, 60 % yra gimę kaime.

23–26 įvairių dalykų Šiaulių m. ir rajono mokytojai, visi lietuviai, 85 % moterų, visi su aukštuoju išsilavinimu, 53,8 % yra gimę kaime, 88,5 % gyvena mieste.

24–37 Šiaulių m. ikimokyklinių įstaigų darbuotojos (lietuvių moterys), 78 % su aukštuoju išsilavinimu, 37,8 % yra gimusių ir 97,3 % gyvenančių mieste.

25–7 įvairių specialybių Šiaulių m. specialistai (marksizmo-leninizmo universiteto Šiaulių filialo klausytojai), lietuviai, 71 % – moterys, 86 % turi aukštąjį išsilavinimą, 57 % – iki 30 m. amžiaus, 71 % gimę ir visi gyvena mieste.

26–36 Vilniaus valst. universiteto lietuvių kalbos ir literatūros specialybės V kurso studentai: lietuviai, 22–26 m. amžiaus.

27–20 įvairių LTSR rajonų vidurinių mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų, dėstančių nelietuviams.

Antroje tyrinėjimo dalyje kalbų sociologijos apklausa buvo pridėta prie LTSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto Jaunimo sociologijos skyriaus anketos „Mano aplinka“ (V., 1983). Iš 7000 moksleivių, kurie dalyvavo ankstesnėje apklausoje, 1983 m. buvo atrinkta ir apklausta 300 informantų, baigusių vidurinės mokyklos 8 klases. Moksleiviai mokėsi 1) bendrojo lavinimo vidurinėse mokyklose (Kauno 33, Mažeikių 1, Merkinės ir Kupiškio vid. mokyklos), 2) profesinėse technikos mokyklose (Kapsuko 7, Šiaulių 43 ir Šilalės raj. Pajūrio PTM), 3) specialiosiose

vidurinėse mokyklose (Vilniaus elektrotechnikos, Molėtų raj. Alantos žemės ūkio technikos ir P. Domėvičiaus medicinos technikumai) ir 4) specializuotose klasėse (Vilniaus M. K. Čiurlionio meno mokyklos muzikos klasė, Šiaulių 9 vid. mokyklos klasė su sustiprintu matematikos mokymu).

III. Kalbų mokėjimas ir vartojimas

1979 m. gyventojų surašymo duomenimis antrąją TSRS tautų kalbą laisvai mokėjo 53,5% respublikos gyventojų: 48,0% – rusiškai, 4,7% – lietuviškai, po 0,2% – latviškai, baltarusiškai, ukrainietišškai ir 0,1% – kitas kalbas. Kaip ir kitose respublikose, iš 130 TSRS tautų kalbų Lietuvos TSR gyventojai geriausiai moka rusų kalbą. Tarp 1970 ir 1979 m. surašymų Tarybų Sąjungoje ypač padaugėjo uzbekų ir lietuvių (pastarųjų – 16,2%), mokančių rusų kalbą. TSRS lietuviai pagal rusų kalbos mokėjimą (52,1%) tarp tautybių, kurių vardu pavadintos sąjunginės respublikos, iš 6 vietos pakilo į 4 vietą (po baltarusių, latvių ir kazachų, nuo pirmųjų atsiliko tik 4,9%). Pagal kitų TSRS tautų kalbų mokėjimą iš 11 vietos atsidurta 14-oje.

Lietuvos TSR miestiečiai rusų, lietuvių bei kitas antrąsias TSRS tautų kalbas moka geriau (53,4, 6,4 ir 0,8%) negu kaimo gyventojai (39,9, 2,2 ir 0,5%). Vyrai rusų kalbą moka geriau (52,6%) už moteris (44,0%) – atsiliepia aktyvesnis gyvenimo būdas, tarnyba kariuomenėje. Rusų kalbą labiau moka ir nacionalinės mažumos (ypač ukrainiečiai, baltarusiai), jaunimas.

Asmenų, galinčių kalbėti antrąja kalba, procentą skaičiuojant ne iš visų respublikos gyventojų, bet vien iš tų, kurie tos kalbos nelaiko gimtąja, laisvai mokančių rusų kalbą kaip antrąją būtų daugiau – 54,0%, mokančių lietuvių kalbą – 24%, kitas kalbas – 0,8%. 1979 m. surašymo duomenimis perėmusių rusų kalbą yra 3,7 karto daugiau (2,2%) ir, palyginti su laikančiais gimtąja lietuvių kalbą (0,6%), tas skaičius 1970–1979 m. didėjo keturgubai greičiau. Mokančių rusų kalbą kaip antrąją tarp visų respublikos gyventojų per dešimtmetį padaugėjo 28,4 karto (14,2 ir 0,5%), o tarp nelaikančių tos kalbos gimtąja (plg. 1 lent.) – 9,6 karto greičiau negu mokančių lietuvių kalbą (1,7%). Iš viso mokančių rusų kalbą kaip antrąją buvo atitinkamai 10,4 ir 2,3 karto daugiau (47,9 ir 53,9%) negu mokančių lietuvių kalbą (46 ir 23%). Taigi nors respublikoje dauguma gyventojų kalba lietuviškai, kaip antroji labiau mokama rusų kalba ir žymiai greičiau ji plinta. Taip yra dėl to, kad rusų kalba yra TSRS tautų bendravimo priemonė, o 94,2% Lietuvos TSR nelietuvių sudaro slavų tautybės (rusai, lenkai, baltarusiai, ukrainiečiai), kurie daugiausia mokosi rusiškose mokyklose ir vis dažniau su lietuviais gali susišnekėti rusiškai. Be to, ir lietuvių kalbos pamokų mokyklose dėstomąją rusų kalbą susidaro trigubai mažiau negu rusų kalbos pamokų lietuviškose mokyklose.

Lietuvių kalba respublikoje galima laisvai bendrauti su 85% gyventojų; be lietuvių ją moka 55,8% latvių, 45,5% čigonų, 36,0% rusų, 32,5% žydų. Mažiausiai lietuviškai kalba lenkų (tik 11,6%), baltarusių (12,9%), ukrainiečių (15,5%). Palyginus su 1970 m., lenkų, mokančių lietuvių kalbą, padaugėjo labai nežymiai (0,7%), o žydų ir negausių (neišskirtų) tautybių grupių sumažėjo (1,8 ir 9,9%). Pastarieji skaičiai susiję su gyventojų migracija.

1 lentelė. Lietuvos TSR gyventojai, laisvai mokantys antrąją (negimtają) TSRS tautų kalbą
(apskaičiuota remiantis TSRS gyventojų surašymų duomenimis) (%)

Tautybės	Moka antrąją TSRS tautų kalbą, gimtąją kalbą laikydami kitą kalbą				Iš nelaikančių gimtąją kalbą savo tautybės kalbos, ją moka kaip antrąją		
	rusų		lietuvių		kitą kalbą		
	1970	1979	1970	1979	1970	1979	1979
lietuviai	34,9	52,3	—	—	0,5	0,3	35,6
rusai	—	—	31,4	36,0	1,5	1,4	66,6
lenkai	57,4	65,7	10,9	11,6	1,1	0,8	—
baltausiai	78,6	81,2	9,7	12,9	0,3	0,3	16,3
ukrainiečiai	81,8	84,0	12,3	15,5	0,5	0,3	23,9
žydai	57,9	65,3	34,3	32,5	3,2	3,9	2,9
kitos tautybės	47,0	64,6	33,0	24,1	1,2	1,1	10,5
visi gyventojai	37,6	53,9	21,3	23,0	0,7	0,4	18,3
							16,3

Mokančių kitas TSRS tautų kalbas per dešimtmetį respublikoje sumažėjo 0,3% (tiek pat liko tik baltarusių, o žydų — 0,7% padaugėjo). Įdomu, kad po rusų kalbos daugiausia lietuvių laisvai moka mums giminišką latvių kalbą (0,27%).

1979 m. 3,1% respublikos gyventojų buvo asimiliavęsi ir gimtąja kalba laikė ne savo tautybės kalbą: 2,2% — rusų kalbą, 0,6% — lietuvių kalbą ir 0,3% — kitas kalbas. Iš jų savo tautybės kalbą kaip antrąją laisvai mokėjo 74,6% rusų, 41,2% lietuvių, 20,8% ukrainiečių, 14,1% baltarusių, 3,4% žydų ir 9,7% kitų tautybių, iš viso — 16,3% gyventojų. Per dešimtmetį rusų, mokančių savo tautybės kalbą kaip antrąją, paaugėjo 8%, lietuvių — 5,6%, žydų — 0,5%, kitų tautybių — sumažėjo 2,1%, o lenkų — iš viso neužrašyta.

Mūsų tyrinėjime tautiniu požiūriu mišresnės buvo 6 apklaustųjų grupės, kuriose tirti iš viso 253 asmenys: 45% lietuvių, 33% rusų ir 22% kitų tautybių. Labiausiai pasikeitė tautybė tų asmenų, kurių vienas tėvų buvo lietuvis, antras — rusas. 8% asmenų, kilusių iš tokių šeimų, pasirinko rusų tautybę, 5% — lietuvių tautybę ir 4% — kitas tautybes. Skirtingai nuo savo tėvų, 17% Vilniuje gyvenančių informantų priėmė lietuvių tautybę, 9% — rusų tautybę ir 8% — kitas tautybes, o Šiaulių raj. — 36% rusų tautybę, 17% — kitas tautybes ir tik 9% — lietuvių tautybę. Šiaulių raj. lietuvių tautybę pasirinkta maždaug triskart rečiau negu Vilniuje dėl to, kad apie Šiaulius šešis kartus daugiau buvo asmenų, gimusių kitose TSRS respublikose. Kuo daugiau iš kitur atsikėlusių (16, 18 grupė), tuo dažniau užsirašoma rusų tautybė.

Visose minėtose 6 grupėse mokykloje dėstyta rusų kalba. Palyginus su tautybe, laikančiųjų rusų kalbą gimtąja padaugėjo iš viso 13%, o lietuvių kalbą — sumažėjo 4%. Priklausomai nuo mišrių šeimų skaičiaus ir mokymosi rusų kalba trukmės, po 9–10 metų 34% (7 grupė), 25% (16 grupė) moksleivių gimtąja laikė rusų kalbą; lietuvių kalbą gimtąja nustojo laikyti 15 ir 4% mokinių. Iš apklaustųjų 59 tėvų, sudariusių mišrias šeimas, 63,9% gimtąja laikė rusų kalbą ir 27,8% — lietuvių kalbą.

Pokario metais mokyklos kalbą gimtąja pradėjo laikyti dauguma Brėslaujos, Varenavo ir kitų Baltarusijos TSR moksleivių, kilusių iš grynai lietuviškų šeimų (Āpso, Rōdūnios, taip pat Baļčiškių apyl.; tėvai, seneliai taip pat ėmė stengtis kalbėti vaikams suprantama mokyklos kalba ir dažniausiai primiršo gimtąją kalbą). Tolimesnėms kartoms tautybė, nebesutampanti su gimtąja kalba, netenka prasmės ir dažniausiai pakeičiama, priderinama prie naujos (antrosios) gimtosios kalbos.

Palyginus su tėvais, iš 993 gausesnių tautybių atstovų lietuviai savo tautybės kalbą gimtąja mažiau laikė 0,9%, rusai — 3%, baltarusiai — 5%, ukrainiečiai — 8,8%, lenkai — 10,4% (3 lent.). Tuo tarpu 1959 ir 1979 m. gyventojų surašymai rodo, kad rusų ir lietuvių, laikančių savo tautybės kalbą gimtąja, per 20 metų respublikoje padaugėjo 1,4 ir 0,5%, o ukrainiečių, baltarusių ir lenkų sumažėjo 0,8, 6,2 ir 8,5% (plg. Гартуба, 1982, c. 123).

Lenkų, laikančių rusų kalbą gimtąja, padaugėjo 0,5%, lietuvių — 0,6%, ukrainiečių — 1,5%, baltarusių — 15%. Pagal 1970 ir 1979 m. respublikos gyventojų surašymus lietuvių šis skaičius nepasikeitė, ukrainiečių — 0,5% sumažėjo, o lenkų ir baltarusių — 3,3 ir 4% padaugėjo.

2 lentelė. Tautiniu atžvilgiu mišrių grupių charakteristika

Grupė	Informantai			Informantų tėvų tautybė (%)							Informantai				
	skaičius	tautybė (%)			gimtoji kalba (%)							gimimo vieta (%)			
		liet.	rus.	kt.	liet.	rus.	liet., rus.	kt.	liet.	rus.	mst.	raj. c.	k.	kt. resp.	
3	35	54	9	37	49	6	11	34	51	17	26	37	6	—	
5	77	88	3	7	87	1	1	11	88	7	29	40	7	10	
7	33	18	45	36	6	39	24	31	3	79	70	9	—	21	
16	70	10	61	29	1	41	41	17	6	86	36	6	—	58	
20	20	55	30	15	55	25	10	10	60	30	30	30	5	30	
21	18	44	50	6	44	39	11	6	39	56	33	6	22	33	
iš viso		45	33	22	40	25	16	18	41	46	37	21	7	25	

Sutrumpinimai: *k* – kaimas, *kt* – kitos tautybės, *liet.* – lietuvių, *mst.* – miestas, *raj. c.* – rajono centras, *resp.* – respublikos, *rus.* – rusų. Trūkstamas skaičius iki 100 % rodo į tą klausimą neatsakiusių informantų skaičių.

Rusų, laikančių lietuvių kalbą gimtąja, tarp apklaustųjų padaugėjo 3%, lenkų — 12,8%. Visoje respublikoje jų buvo daugiau tik 0,2 ir 0,7%.

Iš 1375 apklaustųjų lietuvių kalbą pasisakė gerai mokantys 1104 (80,3%), vidutiniškai — 217 (15,8%), silpnai — 27 (2%, žr. 4 lent.). Kadangi 90% informantų buvo lietuvių tautybės ir maždaug tiek pat gimtąja kalba laikė lietuvių kalbą, 10% žmonių, baigusių ar bebaigiančių vidurinę mokyklą, manė gerai nemokantys savo gimtosios kalbos. Jeigu turėtume omenyje taisyklingą bendrinės kalbos tartį, žodyną, sintaksę, morfologiją, labai gerai kalbančių būtų ne tiek daug.

Panašiai kaip per gyventojų surašymus (kuriais daugiausia remiasi kalbų politika švietimo, masinės informacijos ir kitose srityse), apklaustųjų atsakymai apie kalbų mokėjimo lygį buvo gana subjektyvūs. Lietuvių kalbą pasisakė geriausiai (100%) mokantys ne tik ŠPI dėstytojai kalbininkai, bet ir Radviliškio raj. pradinių klasių mokytojai (5 lent.). Šie mokytojai, matyt, nebejaucia didesnio poreikio kelti ir gimtosios kalbos kultūrą.

3 lentelė. Informantų bei jų tėvų tautybė ir gimtoji kalba

Tautybė	Kartą	Gimtoji kalba (%)			
		skaičius	savo tautybės k.	ne savo tautybės k.	
				rusų k.	lietuvių k.
lietuviai	vaikai	862	98,6	1,0	—
	tėvai	842	99,5	0,4	—
rusai	vaikai	86	95,3	—	4,6
	tėvai	61	98,3	—	1,6
lenkai	vaikai	21	33,3	38,0	19,0
	tėvai	16	43,7	37,5	6,2
ukrainiečiai	vaikai	16	31,2	62,5	6,2
	tėvai	10	40,0	60,0	—
baltarusiai	vaikai	8	25,0	75,0	—
	tėvai	5	40,0	60,0	—

Kuršėnų ir Šiaulių abiturientai, taip pat Šiaulių raj. Padubysio k. baigiamųjų klasių moksleiviai nurodė išmokę lietuviškai geriau ar neblogiau (94–92%) už Šiaulių raj. įvairių dalykų mokytojus lietuvius (92%), o pastarieji — už VVU penktakursius lituanistus (92%) ir įvairių respublikos mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros mokytojus (90%)*. Mažiausiai gerai mokančių lietuvių kalbą atsirado tarp tos pačios Kuršėnų I vid. mokyklos moksleivių, baigusių kaimo aštuonmetes mokyklas (64%), ir tarp Šiaulių raj. vidurinių mokyklų rusų kalbos ir literatūros mokytojų (65%) bei ŠPI dėstytojų rusistų (67%). Šį faktą galima iš dalies suprasti (lietuvių tarp rusistų buvo 55 ir 44,4%, nors 70 ir 66,7% yra gimę Lietuvoje), bet kaip tada mokyklose laikytis vieningo kalbos ugdymo? Kai mokytojas (dėstytojas) kalba prasčiau už mokinį (studentą), nukenčia mokinio kalba ir mokytojo autoritetas. Rusų

* Jei prie nurodytų „gerai“ mokančių pridėsime dar „vidutiniškai“ mokančius.

kalbos ir literatūros mokytojai, dirbantys įvairiose respublikos mokyklose, nurodė lietuviškai moką gerai (85%) ar vidutiniškai (9%).

Daugeliui apklaustųjų rusų kalba buvo negimtoji, mokykloje išmokta antroji kalba. Yra tokia nuomonė, kad bet kurios antrosios kalbos 99% žmonių neišmoksta taip gerai ir taisyklingai kaip gimtosios kalbos. Net iš tų Vilniaus ir Šiaulių mokyklų moksleivių (7, 16 grupė), kuriems (79 ir 96%) rusų kalba buvo gimtoji ir kurie nuo pradžių mokėsi mokyklose dėstomąją rusų kalbą, gerai tą kalbą mokėjo 81,8 ir 91,4% (likusieji užsirašė mokantys „vidutiniškai“).

4 lentelė. Kalbų mokėjimo vertinimas (suminiai duomenys)

Informantai			Kalbų mokėjimo vertinimas					
dalis	skaičius	Atsakymų tipas	gerai		vidutiniškai		silpnai	
			liet. k.	rusų k.	liet. k.	rusų k.	liet. k.	rusų k.
I	1019	skaičius	818	482	154	474	23	52
		%	80,3	47,3	15,1	46,5	2,3	5,1
II	300	skaičius	239	74	57	188	2	36
		%	79,7	24,6	19,2	62,6	0,7	12,1
III	56	skaičius	47	21	6	26	2	5
		%	83,9	37,5	10,7	46,4	3,6	8,9
I–III	1375	skaičius	1104	577	217	688	27	93
		%	80,3	42,0	15,8	50,0	2,0	6,8

Iš 1375 informantų 577 manė rusų kalbą moką gerai (42%), 688 (50%) – vidutiniškai ir 93 (6,8%) – silpnai. Tiek gimtąją, tiek antrąją kalbą mažiausiai spėjo išmokyti gerai (daugiausia vidutiniškai) moksleiviai, II informantų dalis.

Šiaulių raj. rusų kalbos ir literatūros mokytojai manė dėstomąją dalyką mokantys geriau (100%) negu tokius mokytojus rengiantys ŠPI dėstytojai rusistai (89%). 80% Vilniaus universiteto antrakursių rusistų jau buvo išmokę savo specialybės dalyką. Tuo tarpu kiti respublikos mokytojai rusistai (1 grupė), kėlę savo kvalifikaciją tobulinimosi kursuose, pažymėjo mokantys dėstomąją dalyką gerai (68%) ir vidutiniškai (28%; dar 4% neatsakė).

Vykdamas nurodymus toliau tobulinti rusų kalbos mokymą, 1983 m. Vilniuje buvo įsteigta VLKJS 50-mečio karinio profilio respublikinė specializuota mokykla-internatas su dėstomąją rusų kalbą ir sustiprintu rusų kalbos mokymu. Apklausti 77 tos mokyklos VIII ir X klasių moksleiviai (89% lietuvių) nurodė, kad gerai rusiškai jų moka 43%. Taigi tarp 6 grupių miesto vidurinių mokyklų moksleivių lietuvių (I apklaustųjų kategorija) šie moksleiviai (kaip ir kiti, žinias įvertinę subjektyviai) atsidurtų ketvirtoje vietoje po šiauliečių abiturientų su sustiprintu anglų kalbos mokymu (73%), po Kuršėnų (44%) ir Šiaulių (43%) buvusių dešimtokų ir vienuoliktokų (paskutinėje grupėje buvo sustiprintas rusų kalbos ir literatūros mokymas, IX–X kl. pridedant po 2, XI kl. – po 1 savaitinę pamoką). Nuo pastarųjų nedaug atsilieka net devintokai (40%), mokėsi įprastinėje Vilniaus mokykloje dėstomąją lietuvių kalbą.

5 lentelė. Lietuvių ir rusų kalbos mokėjimas (informantų vertinimas)

Eil. Nr.	Grupė	Kategorija*	Inf. skaič.	Kalbos mokėjimo vertinimas %				
				lietuvių k.		rusų k.		
				gerai	vidut.	gerai	vidut.	silpnai
1	5	I	77	70	26	43	53	4
2	8		48	87	13	40	60	—
3	9		62	90	10	44	53	3
4	10		46	74	26	26	61	13
5	11		40	93	5	73	25	2
6	12		32	94	3	50	44	3
7	13	II	14	64	36	„	50	—
8	14		36	78	19	39	47	11
9	15		50	92	8	54	46	—
10	17	III	48	85	14	40	48	12
11	18		57	89	9	26	68	5
12	26	IV	36	92	5	36	53	11
13	3		35	77	17	80	20	—
14	4		53	87	9	36	53	7
15	6	V	39	90	10	3	77	20
16	27		20	70	20	45	35	5
17	1		71	85	9	68	28	—
18	20		20	65	25	100	—	—
19	23		26	92	8	27	69	4
20	19		36	100	—	25	72	3
21	22	VI	10	„	—	40	60	—
22	21		18	67	6	89	11	—
23	24	VII	37	95	5	13	76	11
24	25		7	86	14	29	71	—
25	2		54	81	19	26	52	17

*Paaiškinimas: 5, 8, 12, 13 lentelėse apklaustųjų kategorijos:

I – 305 miesto vidurinių mokyklų moksleiviai iš Vilniaus (5, 8 grupė), Šiaulių (9–11 gr.) ir Kuršėnų (12);

II – 100 kaimo vidurinių mokyklų moksleivių iš Kuršėnų (13), Meškuičių (14) ir Šiaulių raj. Pādubysio (15) apyl.;

III – 105 miesto (Šiaulių) proftechninių mokyklų moksleiviai;

IV – 124 aukštųjų mokyklų studentai: VVU V kurso lituanistai (26), II k. rusistai (3), VVPI germanistai, anglistai (4);

V – 212 respublikos vidurinių mokyklų mokytojų: 59 lituanistai (6, 27), 91 rusistas (1,20), 26 įvairių dalykų (23) ir 36 pradinų klasių (19) mokytojai;

VI – 28 ŠPI dėstytojai lituanistai (22) ir rusistai (21);

VII – 98 įvairių specialybių Šiaulių m. ir Radviliškio raj. darbuotojai: 37 vaikų lopšelių-darželių auklėtojos (24), 7 įvairūs specialistai (25) ir 54 darbininkai ir t. t. (2).

Tuo tarpu Šiaulių J. Janonio vid. mokyklos vienuoliktokai, kuriems buvo sustiprintas lietuvių kalbos ir literatūros mokymas (pridedant ir lotynų kalbą), iš lietuviškų mokyklų pasisakė prasčiausiai išmokę ne tik rusiškai (26% mokančių gerai, 61% – vidutiniškai ir net 13% – silpnai), bet ir lietuviškai (74% gerai, 26% – vidutiniškai). Dar menčiau lietuviškai išmokta VLKJS 50-mečio mokykloje-internate su dėstomąja rusų kalba. 54 mokiniai (70%) nurodė mokantys lietuvių kalbą gerai, 26 (20%) – vidutiniškai, 1% – silpnai, o 2 (3%) – iš viso nemokėjo. Taigi eksperimentas lietuviams dėstyti rusiškai tiek rusų, o tuo labiau lietuvių kalbos atžvilgiu šiuo atveju, matyt, nepasiteisino. Šiems moksleiviams žymiai sunkiau buvo mokytis ir visų kitų dalykų, nes dauguma jų dėstomąją rusų kalbą suprato tik vidutiniškai (53%) arba net silpnai (3%).

Išsamiausiai buvo išnagrinėti I informantų dalies (1019 asmenų) atsakymai. Lietuvių kalbą geriausiai mokėjo 87,1% lietuvių, 61,9% lenkų, 40,6% rusų, 37,5% ukrainiečių, 25% baltarusių. Sudėjus gerai ir vidutiniškai mokančius, šių tautybių atstovų būtų atitinkamai 99,1, 95,2, 73,1, 75 ir 62,5%.

Rusų kalbą pasisakė gerai mokantys 93,7% ukrainiečių (daugiau negu rusų), 93% rusų, 87,5% baltarusių, 71,4% lenkų ir 40,2% lietuvių. Gerai ir vidutiniškai mokančių jų būtų 99,9% (rusų ir ukrainiečių), 100, 95,2 ir 93,2%. Iš apklaustųjų lietuvių kalbą daugiausia (gerai ir vidutiniškai) mokėjo lietuviai, lenkai, ukrainiečiai, rusai, baltarusiai, o rusų kalbą – baltarusiai, ukrainiečiai, rusai, lenkai ir lietuviai.

Kitų TSRS tautų kalbas gerai mokėjo 12,5–0,5% įvairių tautybių atstovų, vidutiniškai – 25,0–1,5%: iš viso 37,5% baltarusių, 25% ukrainiečių, 8,1% rusų, 4,7% lenkų, 2% lietuvių. Silpnai kitas kalbas mokėjo 4,6–23,8% žmonių.

Taigi informantams būdingiausi penki dvikalbystės (daugikalbystės) tipai: rusų-lietuvių-lenkų, rusų-lietuvių-ukrainiečių, rusų-lietuvių-baltarusių (trečdalis baltarusių kalbėjo tik rusiškai), lietuvių-rusų ir rusų-lietuvių. Penktadalis rusų ir lietuvių buvo pramokę dar kitų TSRS tautų kalbų.

Pirmojoje informantų dalyje visiškai anketas užpildė 987 asmenys, iš jų 289 vyrai ir 698 moterys, sudarę atitinkamai 29 ir 72% tos dalies atsakiusiųjų. Kaip ir dauguma respublikos gyventojų, vyrai geriau mokėjo rusiškai, o moterys – lietuviškai.

Lietuvių kalbą gerai, vidutiniškai, silpnai mokėjo arba nemokėjo 71,7, 21,7, 2,7, 3,4% vyrų ir 84,4, 12,3, 1,9 ir 0,4% moterų, o rusų kalbą – 48,9, 47,5, 3,4% vyrų (nemokančių nebuvo) ir 45,9, 47, 5,9 ir 0,4% moterų. Moterys skyrėsi nuo vyrų geresniu lietuvių kalbos mokėjimu (0,9%) ir silpnesniu rusų kalbos mokėjimu (2,5%). Vyrai rusų kalbą gerai ir vidutiniškai mokėjo 3 ir 0,5% daugiau, o lietuvių kalbą vidutiniškai ir silpnai – 0,6 ir 0,8% daugiau. Gerai mokančių lietuviškai vyrų ir moterų yra 22,8 ir 38,5% daugiau negu gerai mokančių rusiškai; mokančių vidutiniškai ir silpnai rusiškai – 25,8 ir 34,7% daugiau, negu vidutiniškai mokančių lietuviškai.

Antrąją TSRS tautų kalbą gerai mokėjo 47,3% asmenų, vidutiniškai – 46,5% (beveik tiek pat), silpnai – 5,1%, nemokėjo – tik 0,2%. Išeina, kad gerai ir vidutiniškai antrąją TSRS kalbą mokėjo dauguma žmonių – 93,8%. Daugiausia tai buvo lietuviai, pramokę rusų kalbos.

6 lentelė. Tautybė ir kalbų mokėjimo vertinimas (%)

Tautybė	Kalbų mokėjimo vertinimas									
	gerai					silpnai				
	lietuvių k.	rusų k.	kitų TSRS tautų k.	lietuvių k.	rusų k.	kitų TSRS tautų k.	lietuvių k.	rusų k.	kitų TSRS tautų k.	nemoka
lietuviai	87,1	40,2	0,5	12,0	53,0	1,5	0,1	5,9	8,0	0,1
rusai	40,6	93,0	2,3	32,5	6,9	5,8	17,4	—	4,6	8,1
lenkai	61,9	71,4	—	33,3	23,8	4,7	—	4,7	23,8	4,7
ukrainiečiai	37,5	93,7	12,5	37,5	6,2	12,5	18,7	—	18,7	6,2
baltarusiai	25,0	87,5	„	„	12,5	25,0	12,5	—	—	25,0
										79,3
										79,0
										42,8
										37,5
										62,5

Skirstant informantus pagal amžių, gerai antrąją kalbą mokėjo didesnę dalis (nuo 100 iki 57%) 48, 63, 75, 49, 52, 16 – 17, 30 – 31, 20 – 24, 57, 27, 44 metų asmenų, o vidutiniškai – 25, 41, 38, 57 – 59, 26, 34, 45 – 47, 36 metų. Amžiaus ir antrosios kalbos mokėjimo ryšio nelabai matyti dėl to, kad šiam reikalui informantų skaičius buvo mažokas ir kartu sudėti rusų tautybės asmenys, nelabai mokantys antrąją kalbą. Dėl to išėjo, kad iš 16–17 metų jaunuolių gerai ją moka 73–60%, 18–19 m. – jau mažiau, 46–33%, 20–24 m. – 67–37% ir t. t. Pasitaikė 17 ir 11% 23 ir 47 m. amžiaus asmenų, neišmokusių jokios antrosios kalbos.

Mūsų tyrinėjime lietuvių, ukrainiečių skaičius buvo kiek didesnis už jų procentą respublikoje, o lenkų, baltarusių, rusų, žydų – mažesnis. Gerai mokančių rusų kalbą procentas smarkiai skyrėsi tarp stambių miestų (iki 46%) ir rajono centro (Radviliškio) gyventojų (15%). Tarp miesto moksleivių šis skaičius svyruoja nuo 40 iki 72,5%, o proftechninėje mokykloje (18 grupė), kurios mokiniai atvykę iš rajonų, siekia tik 26,3%. Palyginus su 1979 m. gyventojų surašymo duomenimis, lenkai, ukrainiečiai ir baltarusiai 1986 m. atitinkamai 50,3, 22,0 ir 12,1% geriau mokėjo lietuvių kalbą ir 5,7, 9,7 ir 6,3% – rusų kalbą.

Informantai (išskyrus lietuvius) 3,2% dažniau pasirinko tėvo tautybę ir 16% dažniau (išskyrus rusus iš kariškių šeimų) – gimtąją kalbą motinos kalbą.

IV. Poreikis mokėti lietuvių ir rusų kalbas

Svarbiausia Lietuvos TSR bendravimo priemonė yra lietuvių kalba – daugumos vietinių gyventojų kalba. Ji turi senas rašto tradicijas, respublikoje geriausiai atlieka svarbiausias visuomenines funkcijas ir patenkiną visas lietuvių socialistinės nacijos narių tarpusavio bendravimo reikmes. Be to, greta rusų kalbos, lietuvių kalba nemažam skaičiui mūsų respublikos įvairių tautybių žmonių yra bendravimo priemonė, taigi atlieka ir regioninio bendravimo funkciją (plg. Karaliūnas, 1983, p. 7–8; Михальченко, 1984, p. 28–106, 213, 222 ir t. t.).

Antroji pagal dabartinį paplitimą ir funkcijas kalba – rusų kalba – tam tikrais atvejais papildo lietuvių kalbą. Būdama rusų nacionaline kalba, ji dažnai vartojama bendraujant su lietuviškai nemokančiais Lietuvos TSR, kitų TSRS respublikų, taip pat užsienio valstybių atstovais. Lietuviai rusų kalbą daugiau vartoja pasyviai, skaito apie trečdalį literatūros (plg. Korsakas, 1979, p. 51) ir t. t.

Lietuvių kalba vartojama visose respublikos ekonominio, visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo srityse. Nemokant lietuvių kalbos, negalima bendrauti su kai kuriais gyventojais (ypač vaikais iki 7–9 metų, taip pat ir kai kuriais seneliais), suprasti visos respublikinės informacijos.

Iš 103 IX–X klasių moksleivių, kurie mokosi mokyklose dėstomąją rusų kalbą, 77 (74,7%, tiksliau – 84,8% vilniečių ir 70% šiauliečių) pažymėjo, kad nori išmokti lietuviškai kalbėti, skaityti ir rašyti, 20,4% – susikalbėti, 4,9% – skaityti ir rašyti.

Atsižvelgiant į gyventojų gimtąją kalbą, tautybę ir gyvybiškus poreikius, respublikos vidurinio ir aukštojo mokslo sistemoje daugiausia vartojama lietuvių kalba. Gimtoji kalba padeda per trumpiausią laiką ir įdedant mažiausiai pastangų perimti ilgalaikę žmonijos patirtį. 1985/86 m. m. respublikoje veikė 2070 bendrojo lavinimo

mokyklų, iš jų 1997 (96%) – kalbiniu požiūriu nemišrios: 1846 mokyklose (92,4%) buvo dėstoma vien lietuvių kalba, 103 (5,2%) – rusų kalba ir 48 (2,4%) – lenkų kalba. Jose mokėsi atitinkamai 402.727, 52.450 ir 3.753 lietuvių, rusų ir lenkų tautybės moksleiviai, kurie sudarė 87,8%, 11,4% ir 0,8% nemišrių mokyklų moksleivių bei 96,2%, 71,5% ir 34,6% visų tos tautybės moksleivių.

Pastebėta, kad, palyginus su literatūra gimtąja kalba, lietuviai moksleiviai rusiškai skaito maždaug du kartus lėčiau, o užsienio kalba – mažiausiai triskart lėčiau. Tai lemia perskaitytos literatūros kiekį ir apskritai norą skaityti, mokytis (Шярнас, 1978, c. 13). Dėl to respublikoje didžioji dalis literatūros spausdinama lietuvių kalba. 1940–1985 m. lietuviškai išleista 74,9% knygų ir brošiūrų, o rusiškai – 17,8% knygų. 1985 m. lietuvių kalba respublikoje išleista 70,3% knygų, 78,4% laikraščių, 73,5% žurnalų ir biuletenių, rusų kalba – 17,8% knygų, 18,7% laikraščių, 22,3% žurnalų (plg. Lietuvos TSR spaudos statistika 1981–1985, p. 28–29, 75–76).

Sociologiniame tyrinėjime laikyta, kad gimtosios kalbos poreikis savaime aiškus. Dėl to klausta, koks skaičius asmenų nori mokėti antrąją kalbą. Iš 1375 informantų 1075 (78,2%) pageidavo antrąją kalbą kalbėti, skaityti ir rašyti, 82 (6%) – skaityti ir rašyti, 162 (11,8%) – susikalbėti (7 lent.). Yra išryškėjusios antrosios kalbos poreikio keturios tendencijos. Pirmą, kuo mažiau grupėje gerai mokančių antrąją kalbą, tuo daugiau atsiranda norinčių išmokyti visas jos formas. Antra, dauguma informantų pageidauja aktyviai bendrauti (pirmiausia išmokyti kalbėti). Trečia, gerai tą kalbą mokantys stengiasi įvaldyti visas jos formas (kalbėti, rašyti, skaityti). Ketvirta, kuo prasciau antroji kalba mokama, tuo dažniau manoma, jog užteks išmokyti tik susikalbėti.

Gera mokančių rusų kalbą II informantų dalyje buvo 1,9 ir 1,5 karto mažiau (24,6%) negu I ir III dalyje. Bet skaičius norinčių kalbėti, skaityti ir rašyti (72%) II informantų dalyje 2,9 karto viršijo gerai mokančius, o I ir III dalyje – tik 1,7 karto. Pageidaujančių įvaldyti visas tris antrosios kalbos formas daugiausia (72–

7 lentelė. Poreikis mokėti antrąją TSRS tautų kalbą* (suminiai duomenys)

Informantai		Atsakymų tipas	Antrosios TSRS tautų kalbos poreikis; nori:		
dalis	skaičius		kalbėti, skaityti ir rašyti	skaityti ir rašyti	susikalbėti
I	1019	skaičius	824	47	101
		%	80,9	4,6	9,9
II	300	skaičius	216	29	55
		%	72	9,6	18,5
III	56	skaičius	35	6	6
		%	62,5	10,7	10,7
I–III	1375	skaičius	1075	82	162
		%	78,2	6,0	11,8

*93,7 % apklaustųjų (nerusų tautybės atstovams) antrąją TSRS tautų kalbą laikyta rusų kalba ir 6,3 % apklaustųjų (rusams) – lietuvių kalba.

100%) atsirado tarp kaimo vidurinių mokyklų, miesto proftechninių ir vidurinių mokyklų moksleivių bei aukštųjų mokyklų studentų (8 lent.), iš kurių tik 26–80% gerai mokėjo tą kalbą. Visai natūralu, kad 36–62% gerai nemokančių antrosios kalbos moksleivių tikisi geriau ją išmokti.

Labiau išsiskiria vyresnio amžiaus darbuotojų antrosios kalbos poreikiai. Visokeriopai tobulinti žinias norėjo daugelis (100–78%) Šiaulių raj. mokytojų (taip pat

8 lentelė. Poreikis mokėti antrąją (rusų) kalbą (%)

Eil. Nr.	Grupė	Kategorija	Inf. skaičius	Kalbėti, skaityti ir rašyti	Skaityti ir rašyti	Susikalbėti	Neatsakė
1	5	I	77	82	8	10	—
2	8		48	73	17	„	—
3	9		62	76	3	21	—
4	10		46	72	6	22	—
5	11		40	87	5	5	3
6	12		32	94	—	3	„
7	13	II	14	100	—	—	—
8	14		36	94	3	—	3
9	15		50	98	2	—	—
10	17	III	48	92	2	6	—
11	18		57	88	7	5	—
12	26	IV	36	72	17	8	3
13	3		35	94	—	3	„
14	4		53	89	6	—	5
15	6	V	39	87	5	8	—
16	27		20	45	—	15	40
17	1		71	64	—	1	35
18	20		20	100	—	—	—
19	23		26	92	8	—	—
20	19		36	81	5	—	—
21	22	VI	10	50	—	30	20
22	21		18	78	—	5	17
23	24	VII	37	68	8	13	11
24	25		7	86	—	14	—
25	2		54	57	2	41	—

9 lentelė. Antrosios (rusų) kalbos mokėjimo lygis ir poreikis

Mokėjimo lygis; moka:	Informantai	Poreikio rūšys; nori (%):		
		kalbėti, skaityti ir rašyti	skaityti ir rašyti	susikalbėti
gerai	skaičius	407	12	36
	%	84,4	2,4	7,4
vidutiniškai	skaičius	386	31	45
	%	81,4	6,5	9,4
silpnai	skaičius	31	4	17
	%	59,6	7,6	32,6
nemoka	skaičius	—	—	3
	%	—	—	100
iš viso	skaičius	824	47	101
	%	80,8	4,6	9,9

dėstytojų rusistų), lietuvių kalbos ir literatūros bei kitų dalykų mokytojai ir specialistai. Tuo tarpu dalis lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų ir dėstytojų (30 žmonių, 27 ir 22 grupė) ir Radviliškio raj. darbininkai, iš kurių antrąją kalbą mokėjo 26–45% žmonių, mažiau jautė poreikį gerinti visas tos kalbos formas (45–57%, šis skaičius mažesnis ir dėl to, kad 27% lituanistų neatsakė).

Dauguma informantų (94%) pirmenybę teikė aktyvesnėms bendravimo formoms. Pirmiausia jie norėjo mokėti susikalbėti. Šiek tiek geriau kalbą mokėti – skaityti ir rašyti norėjo kai kurie trečiosios dalies informantai – (10,7%), mokytojai ir studentai lituanistai, kuriems mažiau prisieina bendrauti su nelietuviais.

Visapusiškai mokėti antrąją kalbą – kalbėti, skaityti ir rašyti – nori 59,6% silpnai ją mokančių, 81,4% – vidutiniškai mokančių ir 84,4% – gerai mokančių (9 lent.). Taigi poreikio rūšys tiesiog proporcingos kalbos mokėjimo lygiui. Vien skaityti ir rašyti stengiasi 2, 4, 6, 5 ir 7,6% gerai, vidutiniškai ir silpnai mokančių, tik susikalbėti – atitinkamai 7,4, 9,4 ir 32,6% (ir 100% nemokančių). Geriau mokantys nori dar daugiau mokėti, o prasčiau mokantys tenkinasi tuo, kad gali susikalbėti ar

10 lentelė. Tautybė ir antrosios TSRS tautų kalbos* poreikis (%)

Tautybė	Kalbėti, skaityti ir rašyti	Skaityti ir rašyti	Susikalbėti	Neatsakė
lietuviai	82,0	4,9	9,1	3,8
rusai	73,2	3,4	18,6	4,6
lenkai	85,7	—	4,7	9,5
ukrainiečiai	75,0	—	18,7	6,2
baltarusiai	„	12,5	—	12,5

*Antroji kalba visoms tautybėms, išskyrus rusus, šiuo atveju buvo rusų kalba, o rusams – lietuvių kalba.

skaityti bei rašyti. Iš dalies tai galima aiškinti ir „jėgų ekonomija“, ir praktiškumu. Tokia tendencija jau dabar pedagogams kelia rūpesčių. Vien susikalbėti pageidavo 18,5% II dalies moksleivių (55 asmenys), o 9, 10, 22, 2 grupėje – 21–40% apklaustųjų.

V. Lietuvių ir rusų kalbų mokymo tobulinimas

Tarybų Sąjungoje tiek lietuvių, tiek rusų kalbos (ir literatūros) mokoma trijų tipų mokyklose. Lietuvių kalba, kaip gimtoji, dėstoma lietuviams LTSR lietuviškose mokyklose ir keliose BTSR rusiškose mokyklose; antroji TSRS tautų kalba ji yra visose kitose respublikos mokyklose, kuriose dėstoma rusų ir lenkų kalba. Rusų kalba, kaip gimtoji, dėstoma rusams ir mažiausių tautų ar jų dalių atstovams, o kaip antroji kalba – sąjunginių ir kai kurių autonominių respublikų pagrindinių tautybių moksleiviams.

Iš 1375 apklaustųjų 15,8% lietuvių kalbą mokėjo tik vidutiniškai, o 2% – silpnai. Po 26% gimtąją kalbą „vidutiniškai“ išmokusių buvo Šiaulių J. Janonio ir Vilniaus VLKJS 50-mečio vidurinėse mokyklose, net 36% – Kuršėnų I vid. mokykloje.

Ankstesniame sociologiniame tyrinėjime 43,8% respublikos V–XI klasių mokinių teigė, kad sunku studijuoti lietuvių kalbą, 34% – mokytis rusų kalbos ir 26,4% – užsienio kalbų. Jei kalbų mokytis būtų neprivaloma, gimtosios (lietuvių) kalbos iš jų mokytųsi 83,9% (dar 11,3% – jei būtų įdomu), rusų kalbos – 68,3%, užsienio kalbos – 56,3% (Шярнас, 1976, c. 62, 74). Iš mūsų tyrinėjamųjų lietuviškai taisyklingai kalbėti, skaityti ir rašyti norėjo išmokti 82% lietuvių ir 73,2% rusų, o rusiškai – 85,7% lenkų, 78% lietuvių, 75% ukrainiečių ir baltarusių (plg. 10 lent.).

1979–1986 m. LTSR švietimo ministerija išleido du nutarimus gerinti lietuvių kalbos mokymą ir septynis svarbesnius nutarimus tobulinti rusų kalbos mokymą: „Dėl gimtosios kalbos mokymo Šilalės rajono bendrojo lavinimo mokyklų pradinėse klasėse“ (1980.05.28, Nr. 58), „Dėl lietuvių kalbos mokymo tobulinimo respublikos bendrojo lavinimo rusų ir lenkų kalba dėstomose mokyklose“ (1986.04.14, Nr. 42); „Dėl vaikų rusų kalbos mokymo įvedimo parengiamosiose klasėse ir ikimokyklinėse įstaigose“ (1979.08.03, Nr. 81), „Dėl rusų kalbos ir literatūros mokymo sustiprinto rusų kalbos mokymo klasėse“ (1980.05.28, Nr. 59), „Dėl papildomų priemonių rusų kalbos mokymui bendrojo lavinimo mokyklose ir ikimokyklinėse įstaigose gerinti“ (1983.09.13, Nr. 83), „Dėl rusų kalbos mokymo programų vykdymo Skuodo rajono ikimokyklinėse įstaigose“ (1983.12.13, Nr. 88), „Dėl atlygių mokytojams už rusų kalbos pamokas parengiamosiose ir I–XI klasėse“ (1984.12.25 d. instrukcinis raštas Nr. 16-5288; dar plg. 1983.09.13 d. įsakymą Nr. 86, 1985.06.25 d. nutarimą ir t. t. (Žr. Nutarimų, įsakymų ir instrukcijų rinkinys, Nr. 49, p. 16–20, 64, p. 21–29, 72, p. 17–21, 49, p. 21–24, 69, p. 18–21, 70, p. 48, 72, p. 13–16, 74, p. 56).

Lietuvių kalbos mokymui tam tikrą reikšmę turi ir nutarimas „Dėl lietuvių literatūros mokymo ir jos poveikio moksleivių komunistiniam auklėjimui stiprinti Vilniaus miesto, Ignalinos ir Prienų rajonų bendrojo lavinimo mokyklose“ (1984.06.06, Nr. 43), taip pat „Dėl lietuvių kalbinės medžiagos rinkimo paspartinimo“

(1983.02.03, Nr. 15) ir kiti nutarimai, liečiantys humanitarinių dalykų dėstymo tobulinimą.

Vykdydami aukštesnių instancijų nutarimus³, nuo 1977 m. švietimo organai dar daugiau dėmesio skiria rusų kalbos dėstymui lietuviams ir lenkams. Siekiama, kad kiekvienas moksleivis, gaudamas vidurinį išsilavinimą, laisvai mokėtų ir rusų kalbą. Rusų kalbai ir literatūrai mokytis 1986–1990 m. respublikoje planuojama šleisti apie 100 leidinių. 1987 m. LTSR radijo programose įvesta savaitinė laida „Rusų kalba“. Nuo 1984 m. mokytojai rusistai kas treji metai privalo kelti kvalifikaciją (nelietuviškų mokyklų lituanistai – kas penkti metai). Respublikinio mokytojų tobulinimosi institute įkurta rusų kalbos ir literatūros katedra bei kabinetas, VVPI įsteigtas tobulinimosi fakultetas, kur mokosi ir pradinių klasių mokytojai. Į RTFSR pedagoginių institutų rusų kalbos ir literatūros fakultetus dabar kasmet be konkurso siunčiama mokytis po 20 lietuvių abiturientų, metams stažuotis – po 30 studentų (žr. Спыра, 1986, c. 1–4). Kad gerėtų rusų kalbos ir literatūros mokymas respublikoje, dedama labai daug pastangų, ir norint visa tai apžvelgti bei įvertinti, reikėtų atskiros monografijos.

Daugiausia apklaustųjų siūlė tobulinti lietuvių ir rusų kalbų mokymo priemones, kelti pamokų kokybę, ikimokyklinį kalbų lavinimą (dėl kitų būdų nuomonės skyrėsi labiau). Ypač daug pasiūlymų dėl savo dalyko mokymo pateikė mokytojai lituanistai ir rusistai. Dėl pirmųjų trijų rusų kalbos mokymo būdų pastarieji manė taip pat, kaip dauguma apklaustųjų. Vadovėliams didžiausią reikšmę teikė ir miesto vidurinių bei proftechninių mokyklų moksleiviai (žr. 11–14 lent.).

Moterys dėl abiejų kalbų mokymo buvo rūpestingesnės už vyrus ir pateikė 9,4% atsakymų daugiau (15 lent.). Vyrai kiek mažiau teikė reikšmės abiejų kalbų pamokų kokybei.

Mažai buvo pageidaujančių suaugusiųjų lietuvių kalbos kursų lietuviams ir didinti rusų kalbos pamokų skaičių. Savaitinių rusų kalbos ir literatūros pamokų skaičius lietuvių kalba dėstomose mokyklose 1979–1987 m. jau padidėjo nuo 42 iki 47.

2,3–0,1% apklaustųjų savarankiškai pasiūlė dar daugiau lietuvių, rusų ir kitų kalbų mokymo tobulinimo būdų: geriau panaudoti fakultatyvus, televiziją, radiją, kino filmus, organizuoti moksleivių susitikimus su svetimkalbiais bendraamžiais, konkursus, viktorinas, kalbos būrelius. Siūlyta daugiau išleisti programinės literatūros, lentelių, paveikslų rinkinių ir t. t., geriau aprūpinti mokytojus metodiniais, didaktiniais leidiniais, vaizdinėmis priemonėmis, sudaryti sąlygas įsigyti knygynuose darbui reikalingas knygas.

Svarbiausias kalbos pamokų vidurinėje mokykloje tikslas – išmokyti praktiškai taisyklingai šnekėti ir rašyti gimtąja ir antrąja kalba. Tai daugiausia turėtų liesti lietuvių kalbos pamokas (ypač nelietuviams). Rusų kalbos pamokose praktinė kryp-

³ Plg. Dėl rusų kalbos mokymo tolesnio tobulinimo bendrojo lavinimo mokyklose lietuvių (lenkų) dėstomąją kalbą (LKP CK 1977.01.31 d. nutarimas); Dėl papildomų priemonių tobulinti rusų kalbos mokymąsi sąjunginių respublikų bendrojo lavinimo mokyklose ir kitose mokymo įstaigose (TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos 1983.05.26 d. nutarimas); Liaudies švietimas, 1979, p. 99–103, 207–209; Tiesa, 1983, gegužės 28 d., p. 1; Шепетис, 1981, c. 151–156, 230–295 и т. д.; Губогло, 1984, c. 5–9, 67–71.

11 lentelė. Antrosios TSRS tautų kalbos mokymo tobulinimo būdai* (suminiai duomenys)

Inf. dalis	Kalba	Atsakymų tipas											
		skaičius						procentas					
		mokymo tobulinimo būdai											
		1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
I	lietuvių	323	386	285	349	173	120	31,7	37,9	28,0	34,2	17,0	11,8
II		130	79	86	95	62	45	43,4	26,3	28,8	31,7	20,6	15,0
III		51	44	48	26	17	10	91,1	78,5	85,7	46,4	30,3	17,8
I-III		504	509	419	470	252	175	36,7	37,0	30,4	34,2	18,3	12,7
I	rusų	304	478	173	351	225	188	29,8	46,9	17,0	34,4	22,1	18,4
II		103	96	63	82	77	67	34,2	32,0	21,0	27,4	25,6	22,4
III		19	20	1	1	8	9	33,9	35,7	1,8	1,8	14,3	16,1
I-III		426	594	237	434	310	264	31,0	43,2	17,2	31,6	22,5	19,2

*11-15 lentelėje grafas 1, 2, 3, 4, 5, 6 atitinka šios kalbos mokymo tobulinimo būdus: 1 – gerinti kalbos pamokų kokybę (keliant mokytojų kvalifikaciją ir t.t.), 2 – tobulinti mokymo priemones (vadovėlius ir t.t.), 3 – įvesti daugiau pamokų mokykloje, 4 – intensyviau mokyti ikimokyklinėse įstaigose, 5 – dėstyti daugiau dalykų ta kalba, kurios norima išmokyti, 6 – organizuoti kursų suaugusiems.

12 lentelė. Gimtosios (lietuvių) kalbos mokymo tobulinimo būdai (%)

Eil. Nr.	Grupė	Katego- rija	Inf. skaič.	Mokymo tobulinimo būdai					
				1	2	3	4	5	6
1	5	I	77	16	26	19	32	25	4
2	8		48	19	65	35	73	37	25
3	9		62	26	37	43	31	26	2
4	10		46	35	48	28	33	24	15
5	11		40	37	27	7	17	5	2
6	12		32	31	19	12	22	6	9
7	13	II	14	14	14	7	7	14	7
8	14		36	„	25	19	36	19	6
9	15		50	4	98	4	68	4	4
10	17	III	48	60	10	2	23	2	4
11	18		57	37	26	28	13	16	10
12	26	IV	36	86	80	92	42	19	14
13	3		35	60	49	23	46	14	6
14	4		53	58	45	45	43	32	13
15	6	V	39	91	78	86	46	30	18
16	27		20	100	75	75	55	50	25
17	1		71	14	27	18	7	6	10
18	20		20	25	30	20	20	5	„
19	23		26	54	54	65	31	31	19
20	19		36	39	22	50	25	19	11
21	22	VI	10	50	40	70	30	20	20
22	21		18	72	61	28	33	22	50
23	24	VII	37	59	43	16	30	13	27
24	25		7	29	14	57	28	—	—
25	2		54	33	33	54	36	36	7
Iš viso				32	38	28	34	17	12

tis jau pradeda dominuoti. Daugelio kalbininkų nuomone, iš esmės reikia peržiūrėti visas gimtosios kalbos programas, vadovėlius ir iš jų išmesti pasenusius, prieštaringus, eiliniam kalbos vartotojui nereikalingus kai kuriuos dalykus (plg. Garšva, 1984, p. 26–28). Tada kur kas daugiau vietos atsirastų ir kalbos kultūrai.

13 lentelė. Rusų kalbos kaip antrosios TSRS tautų kalbos mokymo tobulinimo būdai

Eil. Nr.	Grupė	Kategorija	Inf. skaič.	Mokymo tobulinimo būdai (%)					
				1	2	3	4	5	6
1	5	I	77	13	25	8	45	32	9
2	8		48	25	37	4	35	17	10
3	9		62	14	35	16	29	21	11
4	10		46	22	59	9	13	4	4
5	11		40	20	72	2	17	10	27
6	12		32	37	53	16	44	31	19
7	13	II	14	7	29	21	57	43	36
8	14		36	8	25	36	53	50	17
9	15		50	14	4	4	86	4	4
10	17	III	48	2	54	12	12	17	4
11	18		57	28	25	19	22	35	19
12	26	IV	36	50	28	92	42	19	14
13	3		35	51	63	31	40	20	20
14	4		53	41	43	21	41	53	30
15	6	V	39	41	15	3	13	3	18
16	1		71	48	93	38	51	22	27
17	20		20	65	80	5	45	25	35
18	23		26	65	58	4	15	15	19
19	19		36	39	78	14	28	11	33
20	22		10	30	50	—	10	—	—
21	21	VI	18	89	89	22	22	44	39
22	24	VII	37	59	46	11	22	13	43
23	25		7	43	57	—	29	—	14
24	2		54	18	18	11	22	33	24
Iš viso				30	47	17	34	22	18

Nuo 1977 m. respublikoje leidžiamas žurnalas „Rusų kalba mokykloje“, skirtas mokykloms lietuvių (lenkų) dėstomąja kalba. Reikia atskiro leidinio ir pagrindiniam daugumos mokyklų dalykui — lietuvių kalbai. Jai (kartu su literatūra) per savaitę dabar yra 75 pamokos.

Kalbos pagrindai iš esmės susiformuoja dar iki mokyklos. Respublikos darželiuose mokosi daugiau kaip 50 000 5–6 metų vaikų. Penkiamečiams yra po 2 gimto-

14 lentelė. Kai kurių švietimo sferos kategorijų apklaustųjų siūlomi rusų kalbos mokymo tobulinimo būdai (%)

Tobulinimo būdai	Mokytojai		Lietuviškų mokyklų moksleiviai			Rusiškų mokyklų moksleiviai
	rusistai	nerusistai	miesto m-los	kaimo m-los	prof. tech. m-los	
1	58,7	48,0	20,0	11	16,2	26,2
2	89,9	34,7	42,6	13	38,1	16,5
3	29,4	2,7	9,2	18	16,2	38,0
4	45,0	13,3	31,8	70	20,0	35,0
5	26,6	6,7	19,7	26	26,7	14,6
6	30,3	16,0	12,5	13	12,4	13,6
1–6	46,5	20,2	22,6	25,2	21,6	24,0

Paiškinimas: lentelėje pateikiama nuomonė 1) mokytojų, dirbančių respublikos bendrojo lavinimo vidurinėse mokyklose ir daugiausia miestuose (ypač rusų kalbos ir literatūros mokytojų); 2) miesto ir kaimo bendrojo lavinimo vidurinių mokyklų ir miesto specialiųjų profesinių techninių mokyklų moksleivių, kuriems dėstoma lietuvių kalba ir 3) miesto vidurinių mokyklų moksleivių, kuriems dėstoma rusiškai.

sios ir rusų kalbos pamokas, šešiamečiams – iš viso 7 gimtosios kalbos ir 2 rusų kalbos pamokos. Iki šiol didesnė dalis lietuvių vaikų iš pradžių moka vien tarmiškai ir lietuvių bendrinės kalbos faktiškai mokosi kaip antrosios kalbos, todėl penkiamečių gimtajai ir rusų kalbai skirti vienodai laiko netinka. Tarybiniai psichologai pastebėjo, kad 5–6 metų vaikai labai nevienodai moka gimtąją kalbą ir ją gali pradėti painioti su antrąja kalba.

15 lentelė Siūlomų kalbos mokymo tobulinimo būdų priklausomybė nuo lyties (%)

Tobulinimo būdai	Lietuvių kalba		Rusų kalba		Kitos TSRS tautų kalbos	
	vyras	moterys	vyras	moterys	vyras	moterys
1	24,1	34,8	19,6	33,7	4,4	3,9
2	41,7	36,2	42,7	48,9	8,6	6,5
3	23,1	30,0	16,5	16,9	2,0	5,5
4	38,6	33,2	34,4	34,5	2,4	1,7
5	17,9	16,9	21,7	22,3	4,8	6,1
6	12,4	11,8	15,5	19,9	15,8	20,3

Vaiko gimtosios kalbos įgūdžiai baigia formuotis pirmosiose mokyklos klasėse. Daugelis mūsų psichologų, pedagogų, kalbininkų yra pabrėžę, kad antrosios kalbos reikia pradėti mokyti tada, kai pirmoji (gimtoji) kalba įsitvirtina vaiko psichikoje ir pramokstama rašto gimtąja kalba (Jacikevičius, 1970, p. 27, 51, 80, 250, 255; Русский

язык в национальной школе, 1977, c. 21; Вайнрайх, 1979, c. 129–131, 139–142; Balčikonis, 1978, p. 106; Daukšytė, 1980, p. 77–78; Bendrosios psichologijos paskaitos, 1980, p. 141 ir t. t.)⁴. Mažesnių gabumų vaikams ankstyvosios dvikalbystės atvejais ikimokyklinėse įstaigose ir net pradinėse vidurinės mokyklos klasėse pastebima neigiama dvikalbystės įtaka: jų ne tik gimtoji, bet ir antroji kalba yra ne tokia gryna ir aiški, jie blogiau dėsto savo mintis, lėčiau išmoksta taisyklingai šnekėti ir rašyti, kartais sulėtėja protinis vystymasis. 732 Kauno ir Šiaulių miestų vaikų darželių dvikalbiai vaikai buvo suskirstyti taip: 647 (88%) bendrasis protinis išsivystymas normalus, 74 (10%) žemesnis ir 11 (2%) silpnas (Jacikevičius, 1970, p. 74, 77).

Nepaprastai svarbu, kad taisyklingai kalbėtų ikimokyklinių įstaigų auklėtojai, pradinių klasių mokytojai. Respublikoje „pribrendo reikalas aiškiai ir be užuolankų kalbėti pirmiausia apie darželinukų kalbos apsaugą nuo gatvės ir pačių darželio darbuotojų kalbos taršalų, greičiau pertvarkyti visų grandžių mokslo jaunimo lingvistinį auklėjimą“ (Pupkis, 1987, p. 3).

Respublikoje yra objektyvios sąlygos parinkti optimalų antrosios kalbos mokymo amžių, pamokų skaičių bei dėstymo būdą, pareguliuoti svetimos kalbos praktiką taip, kad kuo geriau būtų išmokoma gimtosios kalbos. Palyginti su Vidurinės Azijos respublikomis, Lietuvoje mokytis antrosios kalbos lengviau, nes mažiau yra mokyklinio amžiaus vaikų ir lietuvių kalba genetiškai ne tiek skiriasi nuo rusų kalbos. Dar 1979 m., kai rusų kalbos buvo mokoma ne nuo 5, bet nuo 8,5 metų, iki 7 metų amžiaus rusų kalbą mokėjo tik 2,1% lietuvių (8 vieta tarp sąjunginių respublikų pagrindinių tautybių). Baigdami vidurinę mokyklą (16–19 metų amžiaus grupėje), jau tada rusų kalbą užsirašė laisvai mokantys 81,5% lietuvių (devynių tautybių antroji kalba mokėta prasčiau, daugiausia (76,4%) moldavų ir mažiausia (26,8%) estų). Lyginant su 1970 m., per dešimtmetį minėtoje amžiaus grupėje laisvai mokančių rusiškai lietuvių padaugėjo 20,5% (pagal tempus Tarybų Sąjungoje antra vieta po uzbekų). Dėl to manoma, jog dar iki mokyklų reformos pagal rusų kalbos mokymo lygį Lietuva priklausė pirmaujančioms respublikoms (Пяль, 1985, c. 24–30).

1985/86 m. m. respublikoje buvo ir 83 kalbiniu požiūriu mišrios mokyklos: 30 lietuvių–rusų mokyklų (21509 moksleiviai), 31 rusų–lenkų (12 136 moksleiviai), 7 lietuvių–lenkų (1967 moksleiviai) ir 15 – lietuvių–rusų–lenkų mokyklų (8351 moksleivis). Minėtų tautybių mokinių santykis šiose mokyklose buvo atitinkamai 65,3 ir 34,7%, 73,2 ir 26,8%, 13,9 ir 86,1%, 19,4, 54,9 ir 25,7%. Tarp 43.963 mišrių mokyklų moksleivių buvo 20.934 rusai (47,6%), 15.937 lietuviai (36,3%) ir 7.092 lenkai (16,1%).

Nuo 1979/80 m. m. bendrojo lavinimo mokyklose lietuvių dėstomąją kalbą mokinių skaičius kasmet sumažėja vidutiniškai 0,27%, mokyklose lenkų dėstomąją kalbą – 0,08%, o mokyklose rusų dėstomąją kalbą – padaugėja 0,35% (iš viso per 6 metus tose mokyklose mokinių procentas kito taip: –1,6, –0,5 ir +2,1%). Tai daugiausia paaiškinama tuo, kad dalis lietuvių ir lenkų kilmės vaikų (ypač kilusių iš mišrių šeimų) pradeda mokytis klasėse, kuriose dėstomoji kalba yra rusų.

⁴ Taip teigė ir prof. J. Laužikas, K. Ulvydas.

Dar siūlyta prie aukštesniųjų klasių matematikos, fizikos, chemijos, istorijos ir visuomenės mokslo vadovėlių mokykloms dėstomąją lietuvių kalba pridėti lietuvių–rusų kalbų mokslinės terminijos žodynėlius ir aktyviai rusų kalbos terminų mokyti per visas pamokas. Kadangi tokiu būdu norima geriau išmokyti ne matematikos ir kitų minėtų dalykų, o rusų kalbos, jos terminus tikslingiau, metodiškiau, ekonomiškiau pateikti rusų kalbos vadovėliuose ir mokyti per rusų kalbos pamokas.

Antrosios kalbos vartojimas vietoj gimtosios kalbos (pilnas ar dalinis dėstymas antrąja kalba, taip pat jos vartojimas vaikų darželių rytmečiuose, susirinkimuose, pionierių bei komjaunuolių sienlaikraščiuose ir t. t.) siaurina gimtosios kalbos sferas ir padeda ugdyti ne harmoningą dvikalbystę, bet vienkalbystę. Tokia veikla įeina ne į temą „Rusų kalba kaip TSRS tautų bendradarbiavimo priemonė“, o į temą „Rusų kalba kaip nacionalinė (gimtoji) kalba“. Kai 1979 m. Estijoje buvo svarstomos rekomendacijos mokyklose dėstomąją estų kalba kai kuriuos dalykus pradėti dėstyti rusiškai (vėliau to atsisakyta dėl per menko antrosios kalbos mokėjimo), laisvai mokančių rusiškai estų užsirašė iš viso 4,5% mažiau (tarp 16–19 metų amžiaus jaunuolių – 14,2% mažiau) negu 1970 m. (Пялль, 1985, c. 27).

Harmoningai plėtoti dvikalbystę bus galima tada, kai šiame darbe be rusų kalbos žinovų, mokytojų, darželių auklėtojų aktyviau dalyvaus ir gimtosios kalbos specialistai, psichologai, visuomenė. Nustatyta, kad informaciją antrąja kalba net aukštosiose mokyklose lietuviai įsimeina 22–24,5% mažiau negu gimtąją kalbą ir blogiau ją išlaiko (Яцкиявичюс, 1965, c. 24).

Neminint populiarinamo užklasinio ir užmokyklinio darbo antrąja kalba (rusų kalbos fakultatyvai, savaitės, olimpiados, saviveiklos kolektyvai, sporto sekcijos, rusų kalbos, turizmo bei kraštotyros būreliai, mokyklų muziejai, internacionalinės draugystės klubai, susirašinėjimai su kitomis respublikomis ir t. t.), bendrojo lavinimo mokyklose rusiškai dėstoma rusų kalba ir literatūra, pradinis karinis rengimas. Dėstyti dar daugiau dalykų antrąja kalba per apklausą laikė netikslinga tiek rusų kalbos ir literatūros mokytojai, tiek šį klausimą supratę moksleiviai ir ypač – suaugusieji, turintys vaikų (6, 10, 11, 15, 19 ir kitos grupės). Mokyklos, jų grupės dėstomąją rusų kalbą priima visus norinčius, sudaro jiems geras sąlygas. Tiems, kurie pageidauja dar geriau išmokyti rusų kalbos ir studijuoti rusų kalbą bei literatūrą, mokytis kitų respublikų aukštosiose mokyklose, 1976/77 m. m. 9-iose LTSR vidurinėse mokyklose įsteigtos klasės su sustiprintu rusų kalbos mokymu. 1982/83 m. m. tokių mokyklų respublikoje buvo 12, 1986/87 m. m. – 29.

1982 m. įvykusioje sąjunginėje mokslinėje-praktinėje konferencijoje apie nacionalinių santykių plėtojimą buvo pabrėžta, jog siekiant gerai išmokyti rusų kalbos kaip TSRS tautų bendravimo priemonės, taip pat reikia užtikrinti, kad „rusai ir kitų tautybių atstovai, baigiantieji respublikos mokyklas, gerai mokėtų respublikos pagrindinės tautybės kalbą. Tada jie galės aktyviau įsijungti į respublikos liaudies ūkį, partinį, valstybinį ir kultūrinį darbą“ (Воспитывать убежденных патриотов-интернационалистов, 1982, c. 52). Respublikos gyventojų daugumos kalba, nevietinėms tautybėms būdama antroji ar trečioji TSRS tautų kalba, yra svarbi internacionalinio patriotinio auklėjimo priemonė, ji padeda stiprinti tautų draugystę ir net platinti rusų kalbą, nes abipusė dvikalbystė neasimiliuoja nė vienos kalbos (Пялль,

1968, c. 391 – 398). Lietuvių ir kitų sąjunginių respublikų nacionalinių kalbų kaip anturų kalbų mokymo problemos ne kartą keltos spaudoje (apžvalgą žr. Garšva, 1984, p. 29; dar plg. Костенецкая, Берзиньш, 1986, c. 2).

Kai mokymo neparemia gyvo bendravimo igūdžiai, rusiškai kalbantys LTSR gyventojai netampa dvikalbiai (Михальченко, 1984, c. 192 – 193), nepajėgia vartoti antrąją kalbą kaip bendravimo priemonę ir tada lieka neįgyvendinti vidurinių mokyklų rusų ir lenkų dėstomąją kalbą reikalavimai. Mokiniai neskiria arba prastai skiria lietuvių bendrinės kalbos ilguosius ir trumpuosius balsius, neištaria garsų *ė, o*, tvirtagalės priegaidės, nesuderina kalbos dalių. 13 – 19% lenkų, ukrainiečių, rusų, baltarusių, kurie mokėsi nelietuviškų respublikos mokyklų baigiamosiose klasėse, pasisakė silpnai išmokę lietuviškai, o 5 – 8% (25) – visai nemokėjo (bet buvo keliami į aukštesnę klasę).

Lietuvių kalbai mokyti nelietuvius labai trūksta gerų vadovėlių, metodinės literatūros, specialistų. Su tomis problemomis susiduria ir aukštųjų mokyklų lituanistai, dėstantys nelietuviams, todėl viena katedra turėtų specializuotis šioje srityje. Tada būtų galima rengti ir lietuvių kalbos bei literatūros dėstytojus nelietuviškomis mokykloms: dabar 30% tokių mokytojų nurodė net nemokantys gerai lietuviškai, o tarp II – IV klasėje dėstančių nespecialistų tokių yra dauguma. Jie daro šiurkščias tarties, gramatikos, leksikos, sintaksės klaidas ir nuo pat pradžių sugadina mokinių kalbą (o netaisyklingumus vėliau neretai perima ir lietuviai).

Vietoj dėstomo dalyko gerai nemokančių nespecialistų pradinėse klasėse lietuvių kalbos turi mokyti lituanistai. Reikia kelti mokytojų kvalifikaciją (tai nurodė visi apklaustieji), sulyginti visų antriosios TSRS tautų kalbės mokytojų darbo apmokėjimą.

Iki 1985 m. mokyklose dėstomąją rusų kalbą buvo 17 savaitinių lietuvių kalbos ir literatūros pamokų, o lenkiškose mokyklose – 23 pamokos. LKP CK žurnale „Komunistas“ siūlyta šių pamokų skaičių padidinti (Šernas, 1983, p. 28). 1985/86 m. m. mokykloms dėstomąją lenkų kalbą nubraukta 1 savaitinė lietuvių kalbos ir literatūros pamoka (IX klasėje), 1986/87 m. m. – dar 2 pamokos (panaikinant lietuvių kalbos dėstymą II klasėje, o III klasėje paliekant 1 pamoką). Naujoji pamokų paskirstymo sistema netobula: lietuvių kalbą ir čia reikėtų dėstyti nuo I klasės. To nedarant, III – IV klasės likusias 3 pamokas kol kas geriau nukelti vyresnėms klasėms, kad dėstyty specialistas.

Palyginti su respublikos mokyklomis dėstomąją rusų kalbą, lenkiškose mokyklose 8 dalykų (muzikos, užsienio kalbos, geografijos, fizinio lavinimo ir kitų pamokų) yra po 3 – 1 daugiau. LTSR mokyklose dėstomąją lenkų kalbą dabar yra 44 savaitinės rusų kalbos pamokos ir 20 lietuvių kalbos pamokų, nors ši lenkams genetiškai tolimesnė ir dėl to žymiai sunkesnė. Reformuojant mokyklą, lenkiškų mokyklų 7 dalykams pridėta po 1 – 0,5 pamokos, dėl to lietuvių kalbos ir literatūros pamokų mažinimas visapusiškai nepagrįstas.

Klasės, kuriose yra daugiau kaip 25 mokiniai, rusų ir užsienio kalbai, darbams mokyti ir fiziniam lavinimui dalijamos į grupes. Taip siūloma daryti ir mokant lietuvių kalbos tiek lietuviams, tiek nelietuviams. Daugelyje bendrojo lavinimo nelietuviškų mokyklų yra tik bendri lenkų – lietuvių, rusų – lietuvių kalbų kabinetai. Reikėtų

įrengti atskirus tokius kabinetus ir juos aprūpinti specialybės literatūra, techninėmis mokymo priemonėmis.

Aiškintina yra respublikos regioninio bendravimo kalbos studijavimo nauda. Kalbos įgūdžius galėtų lavinti lietuvių kalbos fakultatyvai, būreliai, olimpiados ir t. t. — daug ko galima pasimokyti iš rusų kalbos mokymo tobulinimo, taip pat iš kitų respublikų. Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje pagrindinės tautybės kalba dėstoma per televiziją; Latvijoje nuo 1980 m. kasmet sėkmingai vyksta rusiškų mokyklų moksleivių latvių kalbos olimpiados, 1985 m. eksperimentiškai latvių kalbos pradėta mokyti rusiškuose vaikų darželiuose (žr. Костенецкая, Берзиньш, 1986, c. 2). Jeigu ikimokyklinis antrosios kalbos mokymas laikomas naudingu ir rusų kalba dėstoma lietuviškuose ir lenkiškuose darželiuose, kodėl sunkiau išmokstamos lietuvių kalbos nemokoma rusiškose respublikos ikimokyklinėse įstaigose?

Sąjunginėse respublikose (Gruzija, Uzbekija, Kazachstanas, Tadžikija, Ukraina, Azerbaidžanas, Kirgizija, Turkmėnija) mokyklos veikia net septyniomis-keturiomis kalbomis: be pagrindinės tautybės ir rusų kalbos, dėstoma ir kitomis vietinėmis kalbomis (dauguma tų tautybių gyventojų paprastai gyvena gretimose respublikose). 1980 m. priimtas TSKP CK ir Ministrų Tarybos nutarimas dėl šiaurės tautybių gyvenamų rajonų ekonominio ir socialinio vystymo, numatant leisti jų kalbomis programas, vadovėlius ir kitas mokymo priemones mokykloms bei ikimokyklinėms įstaigoms. Dalis mažų Sibiro, Šiaurės ir Tolimųjų Rytų tautų atstovų pageidavo, kad pradinėse mokyklų klasėse būtų dėstoma jų gimtąja kalba arba kad ji būtų mokoma kaip dalykas rusiškose mokyklose (žr. Губогло, 1984, c. 137, 139–142, 153).

Kaimyninėje Baltarusijoje iš 8 pasienio mokyklų, kuriose 1957 m. dukart per savaitę pradėta dėstyti lietuvių kalba kaip dalykas (po karo tose vietose daugiausia dar kalbėta lietuviškai), iki šiol išliko trys: Astravo raj. Gervėčių kaimo vidurinė, Girių aštuonmetė, ir Varenavo raj. Pelesos aštuonmetė mokykla. Šioms mokykloms labai trūksta lietuvių kalbos mokytojų, globos, pedagoginės, grožinės lietuviškos literatūros ir t. t.

Lietuvos TSR rusų kalba dėstomose mokyklose, kuriose apie pusę sudaro lenkų, baltarusių, ukrainiečių tautybės mokiniai (plg. Gaučas, Karalienė, 1981, p. 14), taip pat reikia kelti gimtosios kalbos kultūrą, nes formuojasi vietiniai rusų kalbos variantai (plg. Трифоновас, 1978; Гаршва, 1986).

К. ГАРШВА, Я. ТРИФОНОВАС

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЛИТОВСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ В СФЕРЕ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЛИТОВСКОЙ ССР

Резюме

В 1983 и 1985–1986 гг. было опрошено 1375 жителей ЛитССР (90% — литовцы). Это были учащиеся старших классов городских и сельских общеобразовательных школ и городских ПТУ, студенты, учителя, преподаватели, а также рабочие и служащие. С помощью анкеты изучались степень владения и потребность в литовском, русском, в других языках народов СССР, способы совершенствования их преподавания и т. д. (всего 35 вопросов).

Литовский и русский языки хорошо знали соответственно 80,3 и 42 % опрошенных, удовлетворительно — 15,8 и 50%, слабо — 2 и 6,8 %; 78,2 % информантов желали разговаривать, читать и писать на втором языке (преимущественно — хорошо владеющие), 11,8 % — только разговаривать, 6 % — читать и писать. Опрошенные лица предлагали совершенствовать средства обучения (учебники и т. д.) литовского и русского языков, повышать качество уроков, работу в дошкольных учреждениях и т. д. Дальнейшее увеличение числа уроков русского языка, перевод еще некоторых дисциплин на второй язык преподавания большинство учащихся и преподавателей считали нецелесообразным.

K. GARŠVA, J. TRIFONOVAS

FUNCTIONING OF THE LITHUANIAN AND RUSSIAN LANGUAGES IN THE EDUCATION SYSTEM OF THE LITHUANIAN SSR

Summary

In 1983 and 1985–1986 were tested 1375 pupils, students, teachers etc., living in the Lithuanian SSR (90 % of them were Lithuanians). Lithuanian and Russian languages were known well accordingly by 80.3% and 42% of them, satisfactorily by 15.8 % and 50%, poorly — by 2 % and 6.8 %. 78.2 % of informants wanted to speak, read and write in the second language, 11.8 % only to speak, 6 % to read and write. A great number of informants suggested to advance textbooks, the quality of lessons, pre-school teaching, etc.

LITERATŪRA

I

- Leninas V. Ar reikalinga privaloma valstybinė kalba? // — Raštai. V., 1953. T. 20. P. 54–56.
 Gorbačiovas M. TSKP Centro Komiteto Politinis pranešimas Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XXVII suvažiavimui // Tiesa. 1986. Vasario 26. P. 2–8.
 Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programa. V., 1986.
 Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Konstitucija (Pagrindinis Įstatymas). V., 1977.

II

- Adlys P. Antroji kalba // Mokslas ir gyvenimas. 1983. Nr. 4. P. 32–33.
 Balčikonis J. Rinktiniai raštai. V., 1978. T. 1.
 Bendrosios psichologijos paskaitos. V., 1980.
 Bražėnas P. Penkios dienos — penkeriems metams // Pergalė. 1986. Nr. 9.
 Daukšytė J. Lietuvių ir rusų kalbų mokėjimo lygio, kaip ankstyvosios ir vėlyvosios dvikalbystės formavimosi rezultato, palyginimas // Mokymo ir auklėjimo klausimai. V., 1980. P. 77–78.
 Garšva K. Antrosios kalbos funkcionavimas ir mokymas // Mūsų kalba. 1982. Nr. 5. P. 10–14.
 Garšva K. Tobulinkime kalbų mokymą // Mūsų kalba. 1984. Nr. 4. P. 25–29.
 Jacikevičius A. Daugiakalbystės psichologija. V., 1970.
 Karaliūnas S. Respublikos lingvosocialinės situacijos charakteristika // Kalbų kontaktai Lietuvos TSR. V., 1983. P. 4–45.
 Liaudies švietimas. K., 1979.
 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos liaudies švietimo įstatymas // Tiesa, 1986. Liepos 16.
 Nutarimų, įsakymų ir instrukcijų rinkinys / LTSR švietimo ministerija. V., 1979–1986. Nr. 49–74.
 Pupkis A. Ir kalboje reikia persitvarkyti // Vakarinės naujienos. 1987. Sausio 12. P. 3.
 Šernas V. Kai kurie pedagoginiai ir sociologiniai kalbų mokymo aspektai daugiakalbystės sąlygomis // Socialinės lingvistikos problemos. V., 1979. P. 35–40.
 Šernas V. Brolybės ir draugystės kalba // Komunistas. 1983. Nr. 10. P. 25–28.

- Вайнрайх У. Языковые контакты. Киев, 1979.
- Выступления участников съезда писателей // Литературная газета. 1986. 21 июля.
- Исаев М. И. Марксистско-ленинские принципы национально-языковой политики КПСС // Изв. АН СССР. Сер. лит.-ры и яз. 1986. Т. 45. № 2. С. 120—129.
- Гаршва К. К. Развитие двуязычия в Литовской ССР // Тр. АН ЛитССР. Сер. А. 1982. Т. 3(80). С. 120—130.
- Гаршва К. К. Акустические особенности вокализма русского языка в сопоставлении с литовским языком // Тр. АН ЛитССР. Сер. А. 1986. Т. 1(94). С. 111—116.
- Грумадене Л. Социолингвистическое исследование литовской речи коренных вильнюсцев // Kalbų kontaktai Lietuvos TSR. V., 1983. P. 62—101.
- Губогло М. Н. Современные этноязыковые процессы в СССР. М., 1984.
- Копыленко М. М., Саина С. Т. Функционирование русского языка в различных слоях казахского населения. Алма-Ата, 1982.
- Корсакас Ю. Функционирование родного и русского языков в школах Советской Литвы // Socialinės lingvistikos problemos. V., 1979. P. 41—56.
- Костенецкая М., Берзиньш У. Язык есть исповедь народа... // Лит. газ. 1986. 26 ноября. С. 2.
- Михальченко В. Ю. Проблемы функционирования и взаимодействия литовского и русского языков. Вильнюс, 1984.
- Пяль Э. О некоторых вопросах развития наций и национальных языков Советского Союза // Изв. АН ЭстССР. Общественные науки, 1968. Т. 17. № 4. С. 386—401.
- Пяль Э. Н. Развитие национальных языков в СССР и современные проблемы двуязычия // Проблемы эстонско-русского и русско-эстонского двуязычия. Таллин, 1985. С. 5—39.
- Русский язык в национальной школе. М., 1977.
- Спурга В. На качественно высшем уровне // Русский язык в школе. 1986. № 4. С. 1—4.
- Трифоновас Я. С. Функционирование и взаимодействие русского и литовского языков в Литовской ССР: Дис. ... канд. филол. наук. М., 1978. Машинопись.
- Ханазаров К. Х. Решение национально-языковой проблемы в СССР. М., 1977.
- Шенетис Л. К. Забота партии о духовном потенциале советского народа // Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР. М., 1981.
- Шимкус С. Интернациональное воспитание трудящихся села // Интернациональное воспитание трудящихся. Рига, 1967.
- Шярнас В. Очерки по лингвистике. Вильнюс, 1976.
- Шярнас В. И. Теоретические основы обучения нескольким языкам в школе (на материале Литовской ССР): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. М., 1978.
- Яцкиявичюс А. О продуктивности вербальной памяти в системе двух языков // Науч. тр. вузов ЛитССР. Педагогика и психология. Вильнюс. 1965. Т. 7.